

**T.C.
ADALET BAKANLIĞI**

**ADAY MEMUR
HAZIRLAYICI
EĞİTİMİ**

**İNSAN HAKLARI
DERS NOTU**

EDB

EĞİTİM DAİRESİ
BAŞKANLIĞI
DEPARTMENT OF TRAINING

İNSAN HAKLARI

I – TERMİNOLOJİ

Çağdaş demokrasilerde kişilere tanınan hak ve hürriyetler; kişi hak ve hürriyetleri, kamu hakları, vatandaş hakları, temel haklar, temel hak ve hürriyetler, insan hakları gibi çeşitli terimlerle adlandırılmaktadır. Bu terimlerin bir kısmı doktrinde, diğer bir kısmı ise ulusal ve uluslararası hukuki metinlerde kullanılmaktadır. Örneğin 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Finlandiya Anayasası “temel hak ve hürriyetler”, Alman Anayasası “temel haklar”, İtalyan Anayasası “vatandaş hakları”, Katar ve Bahreyn Anayasaları “kamu hakları”, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ise adlarından da anlaşılacağı üzere “insan hakları” (human rights) terimini kullanmıştır. Bununla birlikte kişilere tanınan hak ve özgürlükleri ifade etmek için en yaygın biçimde kullanılan ve bizim de tercih ettiğimiz terim “insan hakları”dır. “İnsan”, nötr bir sözcüktür. Dine, dile, renge, fiziki özelliklere, kültüre, eğitim düzeyine ya da yaşa bakılmaksızın herkesi ifade eder. Bu nedenle “insan hakları” terimi de tüm insanları kapsar. İnsan haklarına ilişkin birçok ulusal ve uluslararası belgede “herkes” ve “hiç kimse” gibi ifadeler yer verilmesi bu nedendir. Ancak insanın insan olması hasebiyle sahip olduğu bu haklara kavuşması hiç de kolay olmamıştır. İnsanlık tarihi, insanların haklarını güvenceye almak için verdiği mücadelelerle doludur.

II - İNSAN HAKLARININ DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

İnsanın saygınlığını ve değerini belirten, ona zulüm yapılmaması gerektiğini, herkesin eşit olduğunu ileri süren düşüncelerin tarihsel başlangıcı çok eski olmasına rağmen, insan haklarının sistemli bir siyasal doktrin olarak ortaya çıkışı, çok daha yakın zamanlara, XVII. yüzyıla dayanır. Bu gelişim içerisinde; laik tabii hukuk anlayışının, Rönesans ve Reforma dayanan aydınlanma felsefesinden ve onun akla verdiği önemden beslenen klasik liberal öğretinin ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin büyük etkisi vardır.

Modern matematiğin temellerinin atıldığı, John Napier, Francis Bacon, Galileo Galilei, Johannes Kepler, René Descartes, Pierre de Fermat, Blaise Pascal ve Isaac Newton gibi büyük matematikçilerin yaşadığı XVII. yüzyılda, doğa hakkındaki güvenilir bilgiye ölçü ve sayıyla ulaşılabileceği düşüncesi yaygınlık kazanmış, ölçülemeyen ve sayılamayan doğaüstü iddialar sorgulanmaya başlanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler aydınlanma çağının fitilini ateşlemiş, dinin sosyal ve siyasi alandaki etkisini zayıflatarak laik devlet anlayışının tohumlarını ekmiştir. Dinin sosyal ve siyasi alandaki etkisinin azalması, siyasal iktidara “din dışı” bir meşruiyet kaynağının aranmasına neden olmuştur. İnsan hakları doktrininin temelini oluşturan “tabiat durumu” ve “sosyal sözleşme” varsayımları bu arayışın bir sonucudur.

Tevrat'ta adı geçen bir canavar olan Leviathan ile özdeşleştirdiği mutlak monarşiyi savunmak için Thomas Hobbes tarafından geliştirilen bu iki varsayım, daha sonra devlet kudretinin sınırlandırılmasının en önemli gerekçesini oluşturmuş ve insan hakları doktrininin doğmasına büyük katkı sunmuştur. İnsanlık tarihinde yeni bir çığır açan ve büyük devrimlerin tohumlarını eken bu teorinin en ünlü temsilcisi, tabiat durumunu Hobbes'tan çok farklı olarak tanımlayan John Locke'tur. Ona göre tabiat durumu, Hobbes'un iddia ettiği gibi savaşın hüküm sürdüğü, insan hayatının yalnız, yoksul, sefil ve kısa olduğu bir dönem değildi. Tam aksine bu dönemde insanlar, tabii kanunlara uygun olarak barış içinde mükemmel bir hayat yaşamaktaydılar. Ancak bazı insanların tabii kanunları çiğneyerek, başkalarının hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarına saldırması ve suçluların cezalandırılmasını sağlayacak bir organizasyonun bulunmaması, önce toplumu oluşturan "sosyal sözleşmenin" daha sonra ise yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen "tâbi olma sözleşmesinin" yapılmasına neden olmuştu. Bu durum Locke'un; tâbi olma sözleşmesini Hobbes'un tam tersine, her iki tarafa (yönetenlere ve yönetilenlere) karşılıklı ödevler yükleyen ve bunların yerine getirilmemesi halinde feshedilebilen bir sözleşme olarak kabul ettiğini göstermektedir. Yani Locke'a göre devlet sözleşmenin tarafıydı ve devletin asıl kuruluş amacı, insanların hayat, hürriyet ve mülkiyetten oluşan tabii haklarını korumaktı. Eğer devlet bu amaca uygun hareket etmezse sözleşmeye uymamış kabul edilecek ve insanların ona karşı "direnme hakkı" gündeme gelecekti.

Devlet iktidarının tabii haklarla sınırlandırılmasını öngören bu soyut anlayış, Montesquieu'nun "kuvvetler ayrılığı" ilkesiyle yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Özgürlük için, iktidarın kötüye kullanılmadığı, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı ellerde toplandığı bir sistemin zorunlu olduğunu ileri süren Montesquieu bu yaklaşımıyla insan hakları doktrinine çok büyük bir katkı sunmuştur. Çünkü "kuvvetler ayrılığı" olarak bilinen bu formülasyon, tabii hukukçular tarafından dile getirilen "devlet iktidarı tabii haklarla sınırlıdır" tezinin nasıl pratiğe geçirileceğini göstermektedir.

Düşünceleri her ne kadar çoğunluğun baskısını meşrulaştırmaya elverişli olsa da Aydınlanma felsefesinin etkili bir diğer sosyal sözleşmecî düşünürü olan J.J. Rousseau da "genel irade" ve "halk egemenliği" kavramlarıyla özgürlük düşüncesinin doğmasına ve gelişmesine büyük oranda katkı sunmuştur. Aynı şekilde yazdığı "İnsan Hakları" isimli kitabıyla Amerika'da insan haklarının gelişmesine katkı sunan Thomas Paine ve yerleşik düzeni ve kurumları cesurca eleştiren Voltaire gibi düşünürler de insan haklarının gelişmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.

III - İNSAN HAKLARININ KUŞAKLAR HALİNDE ORTAYA ÇIKIŞI

Çağdaş demokrasinin vazgeçilmez kavramlarından biri olan "insan hakları" çok uzun, kanlı ve acılarla dolu mücadelelerin ürünü olarak aşama aşama gerçekleşmiştir. Bu nedenle insan hakları, ortaya çıktıkları tarihsel dönemler dikkate alınarak üç temel kuşak halinde tasnif edilir. Ancak insan haklarının zamana ve gelişmelere bağlı olarak değişebilmesi, başka hak kategorilerinin de ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır.

A - Birinci Kuşak Haklar

Kişi özgürlükleri, siyasal haklar ya da klasik haklar olarak isimlendirilen birinci kuşak haklar; Jellinek'in insan hakları sınıflandırmasında, devletten herhangi bir aktif eylemde bulunması beklenmeyen tam tersine devlete, karışmama yükümlülüğü yükleyen negatif statü haklarına ve bireylerin siyasal hayata katılmasını sağlayan aktif statü haklarına karşılık gelir. Bu kuşakta yer alan haklar büyük oranda; Ortaçağın sonlarına doğru Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan, ekonomik olarak giderek güçlenen ve bu gücünü siyasal alana taşımak isteyen burjuva sınıfının, ayrıcalıklardan beslenen aristokrasiye karşı vermiş olduğu mücadelesinin ürünüdür. Aydınlanma felsefesinden ve tabii hukuk akımından beslenerek taleplerini ortaya koyan burjuvazinin aristokrasiyi devirmesiyle sonuçlanan bu mücadele sadece ayrıcalıkların hâkim olduğu feodal çağı kapatmadı, aynı zamanda ilk insan hakları demetini de ortaya çıkardı. Amerikan ve Fransız İnsan Hakları Bildirgelerinde ifadesini bulan bu haklara; düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, kişi güvenliği, din ve vicdan özgürlüğü, suç ve cezaların yasallığı, masumiyet karinesi ve mülkiyet hakkı örnek olarak verilebilir.

Kişiyeye, devlet ve üçüncü kişiler karşısında güvenlik ve özerklik sağlayarak devlet iktidarını sınırlayan bu haklar, XIX. yüzyılda ortaya çıkan anayasacılık akımının etkisiyle hazırlanan anayasalarla pozitif hukuk alanına da aktarılmıştır. 1876 tarihli Kanunu Esasının "Tebaa Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi" başlığını taşıyan bölümü, Osmanlı İmparatorluğunun da bu rüzgârdan etkilendiğini ortaya koymaktadır. 1924 Anayasasında "Türklerin Hukuku Ammesi", 1961 ve 1982 Anayasalarında "Kişinin Hakları ve Ödevleri" başlığı altında sayılan haklar da büyük oranda "birinci kuşak haklar"dır.

B - İkinci Kuşak Haklar

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde yer alan "herkes" ve "hiç kimse" gibi ifadeler, söz konusu hak ve özgürlüklerin tüm insanlara tanındığı izlenimini uyandırır da, yaşanan büyük sefalet bunu olanaksız kılmaktaydı. "Sanayi Devrimi" ile birlikte sermayesi her geçen gün artan burjuva sınıfının fabrikalarında, çok kötü koşullarda çalışan ve sürekli büyüyen işçi sınıfı yaşanan bu duruma dur demek için toplumsal muhalefeti oluşturmakta gecikmedi. Artık yeni bir çatışmanın, işçi sınıfı-burjuvazi çatışmasının fitili ateşlenmişti. XIX. yüzyılın ortalarında şiddetlenen bu çatışma, siyasal alanda Marksizm ve Sosyalizm gibi yeni düşünce akımlarının ortaya çıkmasına ve devletin ezilen sınıflar lehine müdahalede bulunmasının gerekli olduğu düşüncesinin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Bu süreç, 1848 Devrimleri sonrasında hazırlanan çeşitli pozitif hukuk metinlerinde klasik hakların yanında "ikinci kuşak haklar" olarak da bilinen sosyal ve ekonomik birtakım hakların yer almaya başlamasıyla sonuçlandı.

Sosyal ve ekonomik haklar ya da isteme hakları olarak da adlandırılan ikinci kuşak haklar; Jellinek'in insan hakları sınıflandırmasında "pozitif statü hakları"na karşılık gelmektedir. Yani bu hakların kullanılabilmesi için devletin çoğu zaman olumlu bir müdahalede bulunması gerekir. Eğitim hakkı, sağlık hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi pek çok hak bu kategori içerisinde yer alır.

İşçi sınıfı-burjuvazi mücadelesinin ürünü olan sosyal ve ekonomik hakların yaygın biçimde anayasalarda yer almaya başlaması, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarının “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığı altında sayılan haklar büyük oranda “ikinci kuşak haklar”dır.

C - Üçüncü Kuşak Haklar

Dayanışma hakları, kolektif haklar ya da grup hakları olarak isimlendirilen “üçüncü kuşak haklar”ın ortaya çıkmasında, Avrupa’yı yerle bir eden İkinci Dünya Savaşının, nükleer teknolojiye yaşanan gelişmelerin, çevreyi tüketen sınırsız ve denetimsiz sanayi kuruluşlarının ve sömürgelekten kurtulan Üçüncü Dünya ülkelerinin baskısının büyük etkisi vardır. Yazarlar arasında tam bir görüş birliği olmamakla birlikte çevre hakkı, insanlığın ortak mal varlığına saygı hakkı, barış hakkı ve gelişme hakkı bu hak kategorisi içinde sayılır.

IV - İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz aşamalardan geçerek oluşan insan hakları için en önemli husus, bu hakların kuramsal alandan çıkıp, uygulama alanına girmesi ve etkili bir koruma sistemine kavuşturulmasıdır. Bu anlamda ulusal ve uluslararası korumadan bahsedilebilir. Ancak tüm insan hakları için bunun geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü pozitif hukuk içinde yer almadığı için soyut bir talepten öteye geçmeyen insan hakları da vardır.

A - Ulusal Koruma

Devletin en önemli görevlerinden biri, hatta bazılarında göre varlık nedeni insan haklarını korumaktır. 1982 Anayasasının “Cumhuriyetin Nitelikleri” başlığını taşıyan 2. maddesinde yer alan “insan haklarına saygılı” ifadesi ve “Devletin temel amaç ve görevleri” başlığını taşıyan 5. maddesinde yer alan “Devletin temel amaç ve görevleri... kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır” hükmü bizim de bu anlayışı kabul ettiğimizi ortaya koymaktadır.

Devlet yatay yani bireylerarası ilişkilerde bu görevini, gerekli önlemleri alarak, kolluk güçlerini ve yargı organlarını harekete geçirerek yerine getirir. Bu anlamda devlet, insan haklarının korunması için önce gerekli caydırıcı önlemleri alır. Buna rağmen insan hakları ihlal edilirse, kolluk güçlerini ve yargı organını devreye sokarak insan haklarını korur. Ancak insan haklarına yönelik saldırı bizzat devletten kaynaklanıyorsa başka mekanizmalara ihtiyaç vardır. Katı anayasa sistemi, seçimler, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yargı denetimi, çift meclis sistemi, devlet başkanının vetosu, yarı doğrudan demokrasi müesseseleri bu mekanizmalara örnek olarak verilebilir. Ancak deneyimler, insan haklarının korunmasında bu mekanizmaların yeterli olmadığını, devletlerin bu mekanizmalara rağmen insan haklarını ihlal etmeye devam ettiklerini ortaya koymuştur.

B - Uluslararası Koruma

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, devletlerin kendi vatandaşlarına kötü davranması, onların temel hak ve özgürlüklerini ihlâl etmesi, ulusal egemenliği ilgilendiren bir iç hukuk sorunu olarak görülüyordu. Bu dönemde uluslararası hukukun öznesi sadece “devletler” olduğundan, bireylerin haklarının ihlal edilmesi durumunda uluslararası kuruluşların ya da başka bir devletin devreye girmesi söz konusu değildi. Bir başka ifadeyle, insan hakları, ulusal yargı yetkisine giren bir iç hukuk sorunuydu. Ancak Marksist, Faşist ve Nasyonal- Sosyalist yönetim biçimleri ve İkinci Dünya Savaşının neden olduğu şiddet, yıkım ve insan hakları ihlalleri, insan haklarının ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de tanınması ve korunması gerektiği düşüncesinin doğmasına yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşının devam ettiği 1942 yılında Washington’da, 26 devlet tarafından imzalanan Birleşmiş Milletler Bildirisinde, insan haklarının korunması, barış ve güvenliğin sağlanması için yeni bir uluslararası güvenlik sisteminin kurulması gereğine işaret edilmiştir. Yapılan bir dizi uluslararası toplantıdan sonra, 1945 yılında San Francisco’da imzalanan Birleşmiş Milletler Şartının “Giriş” kısmında, örgütün en önemli amaçlarından birisinin insan haklarının korunması olduğu belirtilerek bu sistemin temeli atılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ilan edilmiştir.

Kişi özgürlükleri ve siyasal hakların yanında ekonomik, sosyal ve kültürel haklara da yer veren bu Bildirge, bir sözleşme değildir. Devletleri hukuksal yükümlülük altına sokmayan, insan hakları açısından yön gösterici bir Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıdır. Bununla birlikte Bildirge, kabul edildiği tarihten bu yana hem ulusal hem uluslararası düzeyde büyük etki doğurmuş, birçok uluslararası sözleşmeye ilham kaynağı olmuştur.

1. İnsan Haklarının Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Korunması

a - Birleşmiş Milletlerin Yapısı

Türkiye ile birlikte 51 kurucu üyesi bulunan, 2011 yılında Güney Sudan’ın katılımıyla üye sayısı 193’e ulaşan ve merkezi New York’ta bulunan Birleşmiş Milletler Örgütünün; Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Meclisi, Uluslararası Adalet Divanı ve Genel Sekreterlik olmak üzere altı temel organı vardır. Tüm üye devletlerin temsil edildiği ve her birinin bir oy hakkına sahip olduğu Genel Kurul önemli meseleler hakkında 2/3 çoğunlukla karar alır. Örgütün yargı organı, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından seçilen 15 üyeden oluşan ve merkezi Hollanda’nın Lahey kentinde bulunan Uluslararası Adalet Divanıdır. Birleşmiş Milletler sistemi içinde yer alan bir başka yargı organı, 1998 yılında kabul edilen Roma Statüsü ile oluşturulan ve soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar konusunda faaliyet gösteren Uluslararası Ceza Mahkemesidir.

b - Birleşmiş Milletlerin İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları

Birleşmiş Milletler sisteminde insan haklarının korunmasına dair mekanizmalar, Birleşmiş Milletler Şartına dayanan koruma mekanizmaları ve sözleşmelere dayanan koruma mekanizmaları olarak ikiye ayrılır.

aa - BM Şartına Dayanan Koruma Mekanizmaları

Yaptığı denetimlerle insan haklarını ihlal eden devletler üzerinde baskı oluşturmayı amaçlayan İnsan Hakları Komisyonu, Birleşmiş Milletler Şartına dayanan koruma mekanizmaları içinde yer alır.

1946 yılında kurulan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından seçilen 53 üye ülkenin temsilcilerinden oluşur ve her yıl Cenevre’de toplanır. Bu toplantıya üye ülkelerden, gözlemci ülkelerden ve hükümet dışı kuruluşlardan binlerce kişi katılır. Sekreterlik faaliyetleri Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından yürütülen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyon, bu toplantılarda insan hakları sorunlarıyla ilgili kararlar alır ve açıklamalar yapar.

bb –Sözleşmelere Dayanan Koruma Mekanizmaları

Sözleşmelere dayanan koruma mekanizmaları, insan hakları sözleşmelerine ve diğer sözleşmelere dayanan koruma mekanizmaları olmak üzere ikiye ayrılır.

Diğer sözleşmelere dayanan koruma mekanizmalarına örnek olarak; Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNCHR), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi organizasyonların insan haklarını dolaylı olarak korumaları verilebilir.

İnsan hakları sözleşmelerine dayanan koruma mekanizmaları ise, Birleşmiş Milletlerin dokuz temel insan hakları sözleşmesi çerçevesinde getirilen koruma sistemleridir. Bu sözleşmeler ve sözleşmelerin uygulanmasını izlemek amacıyla oluşturulan komiteler şöyledir:

- **Medeni ve Siyasi Haklara Dair Uluslararası Sözleşme:** 16 Aralık 1966 tarihinde New York’ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 23 Mart 1976’da yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 2000 yılında imzalanan, bazı çekince ve beyanlarla 2003 yılında onaylanan bu Sözleşmede Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinde yer alan klasik hakların yanı sıra; self-determinasyon hakkı, azınlık hakları, savaş ve ırkçı propaganda yasağı gibi çeşitli haklar da düzenlenmiştir. Sözleşmeye taraf olan devletlerin Sözleşme hükümlerini yerine getirip getirmediğini denetleyen organ, taraf devletlerce belirlenen kişiler arasından seçilen on sekiz üyeli “İnsan Hakları Komitesi”dir.

- **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Uluslararası Sözleşme:** 16 Aralık 1966 tarihinde New York’ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 3 Ocak 1976’da yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 2000 yılında imzalanan, bazı çekince ve beyanlarla 2003 yılında onaylanan bu Sözleşme ile daha çok ikinci kuşak haklar garanti altına alınmıştır. Sözleşmenin öngördüğü denetim mekanizması, taraf devletlerin, bu Sözleşmede tanınmış hakların sağlanması için aldıkları tedbirler ve bu konuda gösterdikleri gelişmeler hakkında 18 bağımsız uzmandan oluşan “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Komite”ye rapor vermelerinden ibarettir.

- **Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme:** 7 Mart 1966 tarihinde New York'ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 4 Ocak 1969'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 1972 yılında imzalanan ve yaklaşık 30 yıl sonra 2002 yılında onaylanan bu Sözleşmeye göre ırk ayrımcılığı; siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacıyla veya etkisine yönelik, ırk, renk, soy, ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama veya tercihtir. Bu gibi durumları ortadan kaldırmayı amaçlayan, Sözleşmenin uygulanmasını gerçekleştiren ve denetleyen organ, taraf devletlerce belirlenen kişiler arasından seçilen on sekiz uzmandan oluşan "İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Komite"dir

- **Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Dair Sözleşme (CEDAW):** 18 Aralık 1979 tarihinde New York'ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 3 Eylül 1981'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 11 Haziran 1985'de onaylanan bu Sözleşme 30 maddeden oluşmaktadır ve daha sonra kabul edilen İhtiyari Protokol ile geliştirilmiştir. Kadınlara karşı ayrımcılığı "siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı her hangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama" olarak tanımlayan Sözleşme, bu durumun ortadan kaldırılması için "pozitif ayrımcılık" yapılabileceğini belirtmiştir. Sözleşmenin uygulanmasını gerçekleştiren ve denetleyen organ, taraf devletlerce belirlenen kişiler arasından seçilen yirmi üç uzmandan oluşan "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Komite"dir.

- **İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Davranış veya Cezalara Karşı Sözleşme:** 10 Aralık 1984 tarihinde New York'ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 26 Haziran 1987'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 1988'de imzalanan ve aynı yıl içinde onaylanan bu Sözleşme ve İhtiyari Protokolleri ile işkencenin ve zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı davranış veya cezaların önüne geçilmek istenmektedir. Sözleşmenin uygulanmasını gerçekleştiren ve denetleyen organ, taraf devletlerce belirlenen kişiler arasından seçilen on uzmandan oluşan "İşkenceyi Önleme Komitesi"dir.

- **Çocuk Hakları Sözleşmesi:** 20 Kasım 1989 tarihinde New York'ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 2 Eylül 1990'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 1990'da imzalanan ve 1994'de onaylanan bu Sözleşme ile İhtiyari Protokollerin amacı, çocukları korumak ve haklarını garanti altına almaktır. Sözleşmenin uygulanmasını gerçekleştiren ve denetleyen organ, taraf devletlerce belirlenen kişiler arasından seçilen on sekiz uzmandan oluşan "Çocuk Haklarına Dair Komite"dir.

- **Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına dair Uluslararası Sözleşme:** 18 Aralık 1990 tarihinde New York'ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 1 Temmuz 2003'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 1999'da imzalanan ve 2004'de onaylanan bu Sözleşmenin amacı, göç olaylarının neden olduğu insani sorunları çözmek, göçmen işçilerin ve aile üyelerinin insan haklarının korunmasına yönelik önlemler almaktır. Sözleşmenin uygulanmasını gerçekleştiren ve denetleyen organ, taraf devletlerce

belirlenen kişiler arasından seçilen on dört uzmandan oluşan “Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına Dair Komite”dir.

- **Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme:** 13 Aralık 2006 tarihinde New York'ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 30 Mart 2007'de imzaya açılmış, 3 Mayıs 2008'de ise yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 2007'de imzalanan ve 2009'da onaylanan bu Sözleşmenin ve İhtiyari Protokolünün amacı, bütün engelli kişilerin insan haklarından ve temel özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanmalarını ve bu kişilerin doğuştan gelen onurlarına saygı gösterilmesini sağlamaktır. Sözleşmenin uygulanmasını gerçekleştiren organ, taraf devletlerce belirlenen kişiler arasından seçilen yirmi uzmandan oluşan “Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite”dir.

- **Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Herkesin Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme:** 20 Aralık 2006 tarihinde New York'ta kabul edilen bu uluslararası Sözleşme, 6 Şubat 2007'de imzaya açılmış, 23 Aralık 2010'da ise yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından henüz imzalanmayan ve onaylanmayan bu Sözleşme ile hükümet görevlileri veya organize gruplar tarafından özgürlüklerinden yoksun bırakılan kişilerin ortadan kaybolmalarını engellemek amaçlanmaktadır. Sözleşmenin uygulanmasını gerçekleştiren organ, taraf devletlerce belirlenen kişiler arasından seçilen on uzmandan oluşan “Zorla Kayıp Edilme Komitesi”dir.

Yukarıda belirtilen dokuz adet Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin uygulanmasını denetleyen dokuz adet komite kurulmuştur. Kendilerini oluşturan sözleşmelere göre faaliyet gösteren bu komiteler, sözleşmelere taraf devletlerin sundukları raporları ve insan hakları ihlallerine dair başvuruları inceler ve karara bağlar. Bu incelemeler neticesinde hazırlanan raporlar ve verilen kararlar, ilgili devlete iletilir ve ilgili devletten gerekli tedbirleri alması istenir.

2- İnsan Haklarının Avrupa Konseyi Çerçevesinde Korunması

a - Avrupa Konseyinin Yapısı

5 Mayıs 1949 tarihinde Londra'da imzaya açılan ve 3 Ağustos 1949 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Konseyi Statüsü ile kurulan Avrupa Konseyinin üye sayısı 47'dir. Türkiye Konseye 1949 yılında üye olmuştur.

Merkezi Fransa'nın Strasbourg (Strazburg) kentinde olan Avrupa Konseyinin temel organları; (1) karar organı olan ve üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan Bakanlar Komitesi, (2) danışma organı olan ve üye devletlerin parlamentolarından seçilen asil ve yedek üyelerden oluşan Parlamenterler Meclisi, (3) yerel ve bölgesel düzeyde demokrasinin güçlenmesini sağlamak amacıyla kurulmuş bir başka danışma organı olan Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi ve (4) Avrupa Konseyinin günlük işlerini yürüten Sekreteryaya olmak üzere dört tanedir.

b - Avrupa Konseyinin İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları

Avrupa Konseyi çerçevesinde insan haklarının korunması, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı, İşkence ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezaları Önleme Avrupa Sözleşmesi ve Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi gibi çeşitli sözleşmelere dayanmaktadır.

aa. İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)

Avrupa Konseyine üye devletlerin Dışişleri Bakanları tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde imzalanan, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinin yürürlüğe giriş tarihi 3 Eylül 1953'tür. Türkiye tarafından 1950'de imzalanan ve 1954 tarihinde onaylanan Sözleşme, kabul edildiği tarihten günümüze birçok değişikliğe uğramış ve ek protokollerle kapsamı genişletilmiştir. Sözleşme ve Sözleşmeye Ek Protokoller aşağıdaki hakları garanti altına almaktadır:

1. Yaşam hakkı (madde 2)
2. İşkence yasağı (madde 3)
3. Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (madde 4)
4. Özgürlük ve güvenlik hakkı (madde 5)
5. Adil yargılanma hakkı (madde 6)
6. Cezaların kanuniliği (madde 7)
7. Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı (madde 8)
8. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (madde 9)
9. İfade özgürlüğü (madde 10)
10. Dernek kurma ve toplantı özgürlüğü (madde 11)
11. Evlenme hakkı (madde 12)
12. Etkili başvuru hakkı (madde 13)
13. Ayrımcılık yasağı (madde 14)
14. Mülkiyetin korunması (Ek Protokol No:1, m. 1)
15. Eğitim hakkı (Ek Protokol No:1, m. 2)
16. Serbest seçim hakkı (Ek Protokol No:1, m. 3)
17. Borçtan dolayı hapis yasağı (Ek Protokol No:4, m.1)
18. Serbest dolaşım özgürlüğü (Ek Protokol No:4, m.2)
19. Vatandaşların sınır dışı edilmesi yasağı (Ek Protokol No:4, m.3)
20. Yabancıların topluca sınır dışı edilmesi yasağı (Ek Protokol No:4, m.4)
21. Ölüm Cezasının kaldırılması(Ek Protokol No:6, m.1 ve Ek Protokol No:13, m.1)
22. Ceza davalarında iki dereceli yargılanma hakkı (Ek Protokol No:7, m.2)
23. Haksız mahkûmiyet nedeniyle tazminat ödenmesi (Ek Protokol No:7, m.3)
24. Aynı suçtan İkinci kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı (Ek Protokol No:7, m.4)
25. Eşler arasında eşitlik (Ek Protokol No:7, m.5)
- 26-Genel ayrımcılık yasağı (Ek Protokol No:12, m.1)

Avrupa Konseyi tarafından, "Avrupa Konseyi Tacı'nın mücevheri" olarak nitelendirilen ve kısaca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) olarak da adlandırılan bu Sözleşme, öngördüğü denetim mekanizması ile benzerlerinden ayrılmaktadır.

Başlangıçta Sözleşmenin denetim mekanizması; Avrupa Konseyinin kuruluşundan beri var olan Bakanlar Komitesi, 1954 yılında kurulan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve 1959 yılında kurulan Avrupa İnsan Hakları Divanından oluşmaktaydı. Ancak Sözleşmenin öngördüğü denetim mekanizması şimdiye kadar kabul edilen Ek Protokollerle büyük oranda değiştirilerek daha etkin bir hale getirilmiştir. Denetim mekanizmasında en esaslı değişiklik 11. Ek Protokolle yapılmıştır. Sözleşmenin 18. maddesinden sonraki tüm maddelerini değiştiren, “bireysel başvuru hakkını” ve “Mahkemenin yargı yetkisinin tanınmasını” zorunlu hale getiren bu Protokolle, Komisyon ve Divan birleştirilerek, sürekli görev yapan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Denetimi sistemini kolaylaştırmak, dava sürelerini kısaltmak ve sistemi tamamen yargısal bir sürece çevirmek amacıyla kabul edilen 11. Ek Protokolün, iş yükünü azaltmak ve dava sürelerini kısaltmak dışındaki amaçları gerçekleştirdiği söylenebilir. Ancak iş yükü ve dava sürelerinin uzunluğu, 11. Ek Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra da büyük bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür. Bu sorunları ortadan kaldırmak amacıyla 13.05.2004 tarihinde imzaya açılan ve 01.06.2010 tarihinde yürürlüğe giren 14. Ek Protokol kabul edilmiştir.

aaa - Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Yapısı ve İşleyişi

Fransa'nın Strasbourg (Strazburg) kentinde bulunan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşmeye taraf devlet sayısı kadar yargıçtan oluşmaktadır. Yargıçlar, taraf devletlerin gösterecekleri üç aday içinden, Avrupa Konseyi Parlamentosu tarafından bir defaya mahsus olmak üzere 9 yıllığına seçilirler. Bağımsızlık, tarafsızlık ve tam gün çalışma esasına göre görevlerini yerine getiren yargıçlar, her ne kadar bir ülke tarafından aday gösterilseler de, Mahkemeye o devlet adına değil kendi adlarına katılırlar.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru iki şekilde olabilir:

(1) Sözleşmeye taraf bir devletin, Sözleşmeye taraf diğer bir devlete karşı Sözleşme ve Protokollerinin hükümlerinin ihlali iddiası ile Mahkemeye başvurması (devlet başvurusu).

(2) Sözleşme veya Protokollerinde tanınan haklarının Sözleşmeye taraf devletlerden biri tarafından ihlal edilmesinden dolayı mağdur olduğunu ileri süren gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya kişi gruplarının Mahkemeye başvurması (bireysel başvuru).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, önüne gelen başvuruları incelemek üzere tek yargıç, üç yargıçlı Komite, yedi (belli koşullarda ve belirli bir süre için beşe düşürülebilir) yargıçlı Daire ve on yedi yargıçlı Büyük Daire düzeninde toplanır. **Tek yargıç;** (eğer böyle bir karar ek inceleme gerekmeksizin alınabilecek ise) Mahkemeye yapılan bireysel bir başvurunun **kabul edilemez olduğuna** veya **işlemden kaldırılmasına** karar verebilir. Bu kararlardan herhangi birini vermeyen tek yargıç, bireysel başvuruyu, ek inceleme için Komite veya Daireye gönderir. Oy birliği ile karar almak zorunda olan **Komite;** önüne gelen bireysel bir başvurunun **kabul edilemez olduğuna** veya **işlemden kaldırılmasına** (eğer böyle bir karar ek inceleme gerekmeksizin alınabilecek ise) karar verebileceği gibi davadaki temel sorun, Sözleşme ve Protokollerinin uygulanması veya yorumlanması ile ilgili olup, zaten Mahkemenin yerleşik içtihadının konusu ise **davayı kabul edilebilir bulabilir** veya aynı zamanda **davanın esasına ilişkin** karar verebilir. **Daire ise;** (1) tek yargıç veya komiteler tarafından yukarıda bahsi geçen herhangi bir karar verilmediği durumlarda bireysel başvurular için, (2) her halükarda devlet başvuruları için **kabul edilebilirlik** ve **esas hakkında** karar verir. Eğer Daire önünde görülmekte olan dava, Sözleşme ve Protokollerinin yorumu konusunda ciddi bir sorun

doğuruyorsa ya da sorunun çözümü Mahkeme tarafından önceden verilmiş bir karar ile çelişkili olacak ise, Daire, daha karar vermemiş olmak kaydıyla, eğer taraflar itiraz etmezse, başvurudan el çekerek dosyayı Büyük Daireye gönderebilir. **Büyük Daire**; (1) herhangi bir Dairenin başvurudan el çekerek karar vermeden gönderdiği dosyalar, (2) tarafların, Daire kararının verildiği tarihten itibaren üç ay içinde ve istisnai durumlarda, Büyük Daireye gönderilmesini istediği başvurular hakkında karar verir.

Mahkemeye yapılan bireysel ve devlet başvuruları için, “**iç hukuktaki etkili bütün başvuru yollarının tüketilmiş olması**” ve “**başvurunun kesin karardan itibaren altı aylık süre içinde yapılmış olması**” şeklinde ortak iki kabul edilebilirlik şartı vardır. Bireysel başvuruların kabul edilebilirliği için ayrıca; (1) başvuranın kimliğinin belli olması, (2) başvurunun Mahkeme tarafından daha önce incelenmemiş olması, (3) başvurunun başka bir uluslararası soruşturma veya çözüm merciine sunulmamış olması, (4) başvurunun konu bakımından Sözleşme veya Protokollerinin hükümleriyle uyuşması, (5) başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmaması, (6) başvuru hakkının kötüye kullanılmamış olması ve (7) başvuru sahibinin önemli bir zarar görmüş olması (Eğer Sözleşme ve Protokolleri ile güvence altına alınan insan haklarına saygı ilkesi başvurunun esastan incelenmesini gerektirirse ve konu ulusal bir mahkeme tarafından gereği gibi incelenmemiş ise bu koşul aranmaz) gerekir. Bu koşullardan birinin bulunmaması halinde, Mahkeme yargılamanın her aşamasında “kabul edilemezlik” kararı verebilir. Mahkeme başvuruyu kabul edilebilir bulduğu takdirde, davayı esastan incelemeye başlar ve daha sonra karar verir. Mahkeme Sözleşme ve Protokollerinin ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili taraf devletin iç hukuku bu ihlalin sonuçlarını ancak kısmen telafi edebiliyorsa, gerektiği takdirde, zarar gören taraf lehine “adil bir tazminat” verilmesine de hükmeder. Yargılamanın her aşamasında Mahkeme, davanın bu Sözleşme ve Protokollerle tanınan insan haklarına saygı ilkesinden esinlenen bir “**dostane çözüm**” yoluyla sonuçlanmasını sağlamak için taraflara yardımcı olabilir. Dostane çözüm durumunda Mahkeme, olaylarla ve kabul edilen çözümle sınırlı kısa açıklamayı içeren bir kararla başvuruyu kayıttan düşürür.

Tek yargıcın verdiği **kabul edilemezlik** ve **işlemden kaldırılma** kararları ile Komite tarafından belli koşullarda verilen **kabul edilebilirlik** ve **esasa ilişkin kararlar** kesindir. Daireler tarafından verilen kararlar ise üç durumda kesinleşir: (1) Taraflar davanın Büyük Daireye gönderilmesini istemediklerini beyan ederlerse, (2) Karardan itibaren üç ay içinde davanın Büyük Daireye gönderilmesi istenmezse, (3) Büyük Daire bünyesinde oluşturulan Kurul bu istemi reddederse.

Mahkeme, kesinleşen kararları ve dostane çözüm yoluyla sonuçlanan davalara ilişkin kararları, infazını denetleyecek olan Bakanlar Komitesine gönderir.

bbb - Başlangıçtan Günümüze Türkiye'nin Sözleşmenin Denetleme Organları ile İlişkisi

Türkiye'nin Sözleşmenin Denetleme Organları ile ilk önemli karşılaşması, Kıbrıs Rum Yönetiminin Kıbrıs Devleti adına, Türkiye'yi Komisyona şikâyet etmesi ile olmuştur. Kıbrıs Rum Yönetiminin başvurularını, 1980-1982 “askeri yönetim” döneminde ortaya çıkan uygulamalara ilişkin olarak Fransa, Norveç, Danimarka, İsveç ve Hollanda'nın başvuruları izledi. Kabul edilebilir bulunan bu başvuruların bir kısmı “dostane çözüm” yoluyla, bir kısmı ise Türkiye'nin “mahkûmiyeti” ile sonuçlandı.

Türkiye Sözleşmeye taraf olduğu tarihten yaklaşık otuz üç yıl sonra 1987 yılında bireysel başvuru hakkını, bundan üç yıl sonra 1990 yılında, Divanın zorunlu yargı yetkisini

tanılarak Sözleşmenin tam olarak işler hale gelmesini sağlamıştır. Bireysel başvuru hakkının tanınması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine ilginin her geçen gün daha da artmasına ve Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine en çok şikâyet edilen devletlerden biri olmasına yol açmıştır. 2009 yılı itibariyle 50 yılını dolduran Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin bu vesileyle hazırladığı **“50 Years of Activity”** isimli Raporu bu durumu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu Rapora göre;

***Türkiye, Rusya ve Polonya'dan sonra aleyhine en fazla başvuru alan üçüncü devlet konumundadır.**

*** Türkiye derdest dava sayısı bakımından ikinci sıradadır.**

*** Türkiye, hakkında en fazla karar (judgment) verilen devlettir.**

AİHM, Türkiye hakkında 2009 yılı sonu itibariyle toplam 2.295 karar (judgment) vermiştir. Bu kararların 2.017'sinde Sözleşmenin en az bir hükmünün ihlal edildiği, 46'sında ise herhangi bir ihlalin olmadığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 232 karar (judgment) ise dostane çözüm ve geçici tedbir gibi konulara ilişkindir.

Türkiye aleyhine verilen bu kararların (judgments), Sözleşmenin hangi maddelerine ilişkin olduğunu gösteren tablo ise aşağıdadır:

Adil yargılanma hakkı (m.6)	1014
Mülkiyet hakkı (P 1, m.1)	544
Özgürlük ve güvenlik hakkı (m.5)	436
İşkence yasağı (m.3)	273
Etkili başvuru hakkı (m.13)	209
Yaşam hakkı (m.2)	205
İfade Özgürlüğü (m.10)	182
Özel hayata ve aile hayatına saygı (m.8)	69
Dernek kurma ve toplantı özgürlüğü (m.11)	39
Serbest seçim hakkı (P 1, m.3)	5
Kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi (m.7)	4
Eğitim hakkı (P 1, m.2)	4
Ayrımcılık yasağı (m.14)	3
Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (m.9)	1
Sözleşmenin diğer maddeleri	29
TOPLAM	3017

Türkiye aleyhine verilen ihlal kararlarının büyük bir çoğunluğu; çok uzun süren yargılamalar, mahkemelerin bağımsız ve tarafsız olmaması, uluslararası hukukun genel ilkelerine aykırı kamulaştırma işlemleri, tutuklulukta makul sürenin aşılması, güvenlik güçleri tarafından işlendiği iddia edilen adam öldürme ve evlerin yakılması eylemleri, gözaltında işkence, kötü muamele ve kaybolma iddiaları ve ifade özgürlüğünün demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olarak kısıtlanması ile ilgilidir.

Bu ihlaller yakından incelendiğinde çoğunun arkasında ya yargının yapısal sorunları, ya doğrudan bir yargı kararı, ya da Sözleşme tarafından garanti altına alınmış herhangi bir temel hak ve özgürlüğe yönelik saldırıyı hukuka uygun gören bir yargı kararı vardır. İnsan hak ve özgürlüklerini koruması gereken yargının, Türkiye’de tam tersi bir işlev görerek, insan hak ve özgürlüklerini en fazla ihlal eden organ durumuna düşmesi dikkat çekilmesi gereken bir husustur. Yargının işlevine ilişkin bu çelişkinin giderilmesi için anayasal, yasal ve idari düzenlemeler bir an önce yapılmalı, gerekli idari tedbirler alınmalıdır.

bb - Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin tamamlayıcısı olan Avrupa Sosyal Şartı; adil, güvenli ve sağlıklı koşullarda çalışma hakkı, adil bir ücret hakkı, örgütlenme hakkı, toplu pazarlık hakkı, çocukların ve gençlerin korunması hakkı, çalışan kadınların analığının korunması hakkı, mesleğe yönelme ve mesleki eğitim hakkı, sağlığın korunması hakkı, sosyal güvenlik ve tıbbi yardım hakkı, sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı, özürülerin toplumsal yaşamda bağımsız olma, sosyal bütünleşme ve katılma hakkı, ailenin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı, çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı, çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkı, istihdam ve meslek konularında cinsiyete dayalı ayırım yapılmaksızın fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı, yaşlıların sosyal korunma hakkı, iş akdinin sona erdiği durumlarda korunma hakkı, işverenlerinin iflası halinde çalışanların haklarının korunması hakkı, konut hakkı gibi sosyal ve ekonomik insan haklarını garanti altına almaktadır. 18 Ekim 1961’de imzaya açılan ve 26 Şubat 1965’te yürürlüğe giren bu Sözleşme, daha etkin bir denetim mekanizması kurmak ve yeni birtakım haklar tanımak amacıyla, 1996 yılında gözden geçirilmiştir. Türkiye Avrupa Sosyal Şartına 1989’da, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartına ise 2007’de taraf olmuştur. Toplu Şikâyet Yöntemi getiren Ek Protokolü imzalamayan Türkiye, 2012 itibariyle Şartta yer alan 98 paragrafın 91’ini kabul etmiştir.

Sosyal Şartta belirtilen taahhütlere saygı gösterilmesini denetleyen organ, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından altı yıllığına seçilen bağımsız ve tarafsız 15 üyeden oluşan “Avrupa Sosyal Haklar Komitesi”dir. Komite, bu denetim görevini “raporlama” ve “toplu şikâyet” olmak üzere iki usulle yerine getirir.

aaa- Raporlama Yöntemi

Bu yönteme göre taraf devletler, Sözleşmeye göre iki yılda bir, uygulamada ise her yıl, kabul ettikleri ve etmedikleri maddelerle ilgili olarak pratikte ve hukuksal alanda yaşanan gelişmeleri içeren rapor sunarlar. Raporlar, Avrupa Sosyal Haklar Komitesinin standart formları kullanılarak hazırlanır. Komite raporları inceler ve taraf devletlerin durumlarının Şarta uygun olup olmadığına karar verir. Kararlarına “sonuçlar“ denir. Bunlar her yıl yayımlanır. Devletlerden biri Komitenin kararının gereklerini yerine getirmediği takdirde, Bakanlar Komitesi bu devlete, hukuken ve fiilen mevcut durumu düzeltmeye çağırarak bir “tavsiye” gönderir.

bbb - Toplu Şikâyet Yöntemi

1995’de imzaya açılan ve 1998’de yürürlüğe giren Ek Protokol, bazı yetkili kuruluşlara, Avrupa Sosyal Haklar Komitesine başvuru olanağı tanımıştır. Türkiye tarafından halen imzalanmayan bu Ek Protokol ile getirilen ve Toplu Şikâyet olarak adlandırılan bu yöntem gere; (1) sadece bazı yetkili kuruluşlara (bireylere değil) başvuru olanağı tanınmıştır, (2) başvuran kuruluş belli bir bireysel ihlali şikâyet konusu yapmamaktadır ve (3) şikâyet konusu, ilgili taraf devletin mevzuatında ve uygulamasında, Şartın ve Gözden Geçirilmiş Şartın öngördüğü yükümlülüklerle aykırı bir durum bulunduğu iddiası olmalıdır.

cc -İşkence ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezaları Önleme Avrupa Sözleşmesi

İşkence ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezaları Önleme Avrupa Sözleşmesi, işkence ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye maruz kalabilecek mahkûmlar ve gözaltına alınan şahıslar için ilave bir koruma sağlar. Sözleşme 1987 yılında imzaya açılmış 1988 yılında Türkiye tarafından onaylanmış ve 1989 yılında yürürlüğe girmiştir.

Sözleşmenin denetim organı, kısaca CPT olarak adlandırılan “Avrupa İşkence ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezayı Önleme Komitesi”dir. Kısa sürede etkili bir kurum haline gelen Komite yüksek ahlaki değerlere sahip, insan hakları alanında yetkin veya Sözleşme kapsamına giren konularda mesleki deneyimleri ile tanınan kişilerden oluşur. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Sözleşmeyi onaylamış olan her ülkeyi temsilen bir üye seçmekle birlikte, üyeler görevlerini devlet temsilcileri olarak değil, kendi adlarına yürütürler.

Komitenin amacı, özgürlüklerinden yoksun bırakılmış kişilere işkence ve insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezalara karşı daha güçlü bir koruma sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, gözetim yerlerine denetim ziyaretleri düzenler ve bunu takiben CPT raporları ve bunlara ilişkin devletlerin verdiği cevaplara dayalı olarak, ilgili devletlerle sürekli irtibat kurar. CPT, Sözleşmeyi onaylamış olan devletlerde insanların yetkili bir kamu makamınca özgürlüklerinden yoksun bırakıldığı veya bırakılabileceği tüm yerleri denetlemeye yetkilidir. Bunların arasında **ceza ve ıslahevleri, polis karakolları, yabancı uyruklu göçmenlerin tutulduğu yerler, psikiyatri hastaneleri ile yaşlıların ve özürülülerin barındıkları yurtlar** sayılabilir. CPT her denetim ziyaretinden sonra bir rapor hazırlar ve saptadığı bulgular ile özgürlüğünden yoksun tutulan kişilerin durumunu iyileştirmek için gerekli gördüğü tavsiyelerini belirtir. Bu rapor ilgili devlete gönderilir. İlgili devlet işbirliği yapmayı veya özgürlüğünden yoksun tutulan kişilerin durumunu CPT’nin tavsiyeleri ışığında iyileştirmeyi reddederse, Komite üyelerinin üçte ikisinin onayı ile ve ilgili devlete görüş bildirme fırsatını verdikten sonra, bu konuda bir kamu açıklaması yapma kararı alabilir.

dd - Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi

Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi; ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliğine saygı gösterilmesini ve onların bu kimliklerini ifade etmelerine, korumalarına ve geliştirmelerine elveren uygun koşulların yaratılmasını amaç edinmektedir. **Avrupa Konseyi’ne üye bütün devletler tarafından kabul gören genel bir tanım olmadığı için, “ulusal azınlık” kavramının tanımına yer vermeyen ve taraflara, kendi topraklarında hangi kesimlerin bu Sözleşme kapsamına girdiğini değerlendirme esnekliği**

tanıyan Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi, 1995’de imzaya açılmış ve 1998’de yürürlüğe girmiştir. Sözleşme Türkiye tarafından imzalanmamış ve onaylanmamıştır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, bu Sözleşmenin uygulanmasını denetlemek ve Sözleşmede düzenlenen ilkelere etkinlik kazandırmak amacıyla, ulusal azınlıkların korunması konusunda uzmanlıkları ile tanınmış üyelerden oluşan bir danışma komitesinin yardımını alır. **Bildirim sistemine dayanan denetleme mekanizmasına göre taraf her devlet, Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra bir yıl içinde ilk raporunu vermek ve daha sonra düzenli aralıklarla veya Bakanlar Komitesinin bu konuda özel talebi üzerine ek raporlar vermek zorundadır. Danışma Komitesi, Sözleşmede öngörülen usul sonucunda ilgili devlet hakkında ulaştığı sonuçları ve tavsiyelerini içeren bir karar kabul eder. Bu karar, taraf devletin yorumları ve daha önceki bir aşamada açıklanmadıysa Danışma Komitesinin görüşüyle beraber kamuoyuna açıklanır.**

V - TÜRKİYE’NİN İNSAN HAKLARI SERÜVENİ

Türkiye’de insan haklarının tanınması, gelişmesi ve güvenceye kavuşturulması Avrupa’dan çok farklı bir seyir izlemiştir. Çünkü Türkiye’de insan hakları konusunda yaşanan gelişmeler, Avrupa’daki gibi sınıf çatışmalarının değil, Batılılaşma çabalarının, Avrupa Birliği idealinin ve uluslararası baskının bir sonucudur. Aşağıda bu süreç kronolojik bir sıra ile özetlenmiştir:

Can, mal, ırz güvenliğini sağlamaya yönelik ifadeler içeren, vergi ve askerlik işlerinin adaletle görülmesi gerektiğini belirten, kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesine yer veren 1839 tarihli Tanzimat fermanı ve daha çok Müslümanlar ile Zimmilerin eşitliğine vurgu yapan 1856 tarihli İslat Fermanı, insan hakları konusunda ülkemizde ilk dikkat çeken belgelerdir. Söz konusu Fermanlarda yer alan ilkeler, insan haklarının gelişimi bakımından önemli olmakla birlikte, bu ilkelerin etkinliğini sağlayacak mekanizmaların yokluğu nedeniyle tam olarak hayata geçirilememiştir.

Padişahın bağısladığı haklar evresi olarak da adlandırılan bu dönemi, insan hakları ile sınırlı devlet anlayışının yerleşmeye başladığı bir dönem takip etmiştir. İnsan haklarının Anayasalarla garanti altına alındığı bu dönemin başlangıcı 1876’dır. Çünkü 1876 yılında, ilk Anayasamız olan Kanunu Esasi yürürlüğe konulmuştur. İçerdiği insan hakları hükümleriyle Batılı örneklerinden geri olmayan bu Anayasa, Osmanlı İmparatorluğunda meşruti monarşiye geçişi sağlamıştır. Anayasanın üstünlüğü ilkesini kabul etmiş olmakla birlikte, bunun temini için gerekli olan düzenlemelerden yoksun olan 1876 Anayasası (Kanunu Esasi), yaşanan gelişmelerin etkisiyle çok kısa bir süre sonra askıya alınmış ve temel haklar fiilen hükümsüz hale gelmiştir. Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ve Osmanlı İmparatorluğunun demokratik bir meşruti monarşi haline gelmesi yaklaşık otuz yıl sonra, 1908’de mümkün olabilmıştır. Aynı yıl Anayasada yapılan bazı değişikliklerle sansür yasaklanmış, haberleşmenin gizliliği hakkı, dernek kurma hakkı ve toplanma hakkı getirilmiştir.

1876 Anayasasından sonra kabul edilen 1921 Anayasası ise savaş döneminde yürürlüğe konulmuştur. Temel hak ve özgürlüklere yer vermeyen 1921 Anayasasının getirdiği en önemli yenilik, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu vurgulamasıdır. Temel hak ve özgürlüklerin geniş bir şekilde tekrar anayasaya girmesi, ancak Cumhuriyetin ilanından sonra hazırlanan 1924 Anayasası ile gerçekleşmiştir. “Türklerin Hukuku Ammesi” başlığını taşıyan bölümde, büyük oranda birinci kuşak haklar düzenlenmiş, ekonomik ve sosyal haklara ise yer

verilmemiştir. Temel hak ve özgürlükler Kanunu Esaside olduğu gibi kısaca sayılmış ve sınırlarının kanunla çizileceği belirtilmiştir. Meclise, temel hak ve özgürlükleri dilediği gibi sınırlama yetkisi veren bu anlayış, anayasa yargısının bulunmayışı nedeniyle uygulamada sorunlara yol açmıştır. Yaşanan bu sorunlar, 1960 askeri müdahalesine gerekçe oluşturmuş ve askeri müdahaleden sonra hazırlanan 1961 Anayasasına, yeni bir kurumun, Anayasa Mahkemesinin girmesine neden olmuştur.

“Temel Haklar ve Ödevler”, “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” ve “Siyasi Haklar ve Ödevler” ana başlıkları altında birinci ve ikinci kuşak hakların büyük çoğunluğuna yer veren 1961 Anayasası, “insan haklarına dayanan” devlet ilkesine yer vererek devlet-birey ilişkilerinde yeni bir yaklaşım benimsemiştir. Temel hak ve özgürlüklerin, “Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak”, “özüne dokunulmaksızın” ancak “kanunla” sınırlanabileceğini belirten 1961 Anayasasının getirdiği bir diğer yenilik, Anayasa Mahkemesini kurmuş olmasıdır. 1961 Anayasasının temel hak ve özgürlüklere yaklaşımı 1971 yılında (yapılan Anayasa değişiklikleri ile) büyük oranda değişmiştir. Bu değişikliklerin belki de en önemlisi, tüm temel hak ve özgürlükler için “genel sınırlama” nedenlerinin kabul edilmesidir. Böylece özgürlüğün “kural”, sınırlamanın ise “istisna” olduğu anlayışı terk edilmiştir.

1980 askeri müdahalesi sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası, 1961 Anayasasında yer alan “insan haklarına dayanan devlet” ilkesi yerine “insan haklarına saygılı devlet” ilkesini getirerek ve “genel sınırlama” nedenlerine yer vererek, 1961 Anayasasında 1971 yılında yapılan değişikliklerle benimsenen anlayışı daha da güçlendirerek devam ettirmiştir. Bu anlayış, ancak 2001 yılında yapılan değişikliklerle terk edilmiştir. **Bu değişiklikler ile temel hak ve özgürlüklerin özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak sınırlanabileceği belirtilerek “genel sınırlama” nedenleri kaldırılmış, sınırlandırmanın sınırı için “demokratik toplum düzeninin gerekleri”, “laik Cumhuriyetin gerekleri” ve “ölçülülük” ilkesi gibi yeni ölçütler getirilmiştir.** 2004 yılında ise Anayasanın 90. maddesine “usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır” hükmü eklenerek, Türkiye’nin taraf olduğu ve yukarıda kısaca değindiğimiz uluslararası sözleşmeler iç hukukumuzun doğrudan parçası haline getirilmiştir. Buna rağmen tartışmaların önü kesilememiş ve yeni bir anayasa yapılmadan sorunun halledilemeyeceği ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Türkiye’nin insan hakları sorunu, sadece bir anayasa sorunu değildir. Sorun büyük oranda uygulamadan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle uygulamadaki sorunlar çözülmeyen, insan hakları konusunda istenilen seviyeye ulaşmak olanaksızdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AKAD, Mehmet: *Genel kamu Hukuku, Der Yayınları, İstanbul, 2009;*

ALGAN, Bülent: *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007;*

GEMALMAZ, Mehmet Semih: *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1997;*

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 9. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011;*

GÜRİZ, Adnan: *Hukuk Felsefesi, Dördüncü Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1996;*

HASDEMİR ASRAK, Tuğba: *“İnsan hakları”, Aday Memurların Temel Eğitim Ders Notları 2, içinde (259-294),*

T.C. Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı, *Yenilenmiş ve Güncellenmiş Beşinci Baskı, Ankara, 2008;*

KABOĞLU, İbrahim Ö.: *Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002;*

KAPANİ, Münci: *Kamu Hürriyetleri, Yedinci Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993;*

KILINÇ, Bahadır: *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının İnfazı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006;*

ÖZBUDUN, Ergun: *Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010;*

ÖZDEK, Yasemin: *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye, TODAİE, Ankara, 2004;*

SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: *“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye: Bazı Rakamlar ve Gerçekler”,*

Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:10, Sayı:1-2, Aralık 2009, Sayfa:253-281;

UYGUN, Oktay: *Demokrasinin, Felsefi ve Ahlaki Boyutları, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2003.*

EĞİTİM DAİRESİ
BAŞKANLIĞI
DEPARTMENT OF TRAINING

EĞİTİM DAİRESİ
BAŞKANLIĞI
DEPARTMENT OF TRAINING